

Alkony

Regényrészlet

FEHÉROROSZORSZÁGOT valóban fehérre festette a kötésig érő hó. A nyomasztó szürke ég alatt Grodno település megrettenve várta a haldokló Báthory távozását. Katonák és tanácsurak suttogni is alig mertek, a folyosón ácsorgó szolgálak lehajtott fejjel lesték a parancsokat, melyek csak nem akartak megérkezni. A rozoga, félig kőből, félig fából rakott épületben eluralkodott a félelem és a tanácstalanság, mintha a király elmúlásával nemcsak egy felívelő korszak, a lengyel nemesi köztársaság is véget érne. Az udvaron fáklyák lobogtak, az olajos papírral fedett ablakokon épp hogy átszüremkedett a gyertyaláng. A nappali sötétség, a botladozó léptek a havon, a lovak rémült fújtatása s a cselédek szótlanlansága mind arra vallott: Grodnóba besurrant a pusztulás. Holott még a betegeskedő Báthory Istvánról sem hitték, hogy elhagyja a földi világot. Sikerei teljében, Polock, Velikije Luki, Pszkov elfoglalása és a cár halála után némelyek úgy vélték, meg sem áll Moszkváig. Bár visszaszerezte Litvániát, majd Zapolszkijban előnyös fegyverszünetet kötött, a lengyelek az átfogó orosz hadjátról halalani sem akartak. Hiúságukat ugyan csiklandozta, de a vele járó terheket nem vállalták. Ódzkodtak a lengyel–magyar–erdélyi államszövetségtől is, mely közelebb hozhatta volna a Habsburgok trónfosztását és török kiűzését.

A király ágya ravatalra hasonlított. Száraz köhécseleése, elhomályosuló tekintete és nagy ritkán elsuttogott szavai jelezték a közelgő agóniát. Az udvarnagy futárt menesztett Varsóba Zamoyski kancellárhoz, noha tudta, mielőtt megérkezik, Báthorynak vége. Utolsó szavaival néhai ellenségét, Bekes Gáspárt, azután Erdélyt és Magyarországot emlegette, de az urak alig értették. Legtöbben őt magát sem. Győzelmeiben és a köztársaság megerősítésében nagy hangon osztoztak, de maguk közül valónak sose tekintették. Óriási tekintélye a folyvást marakodó nemességet egy időre lecsillapította, de vitáikat nem tudta berekeszteni. Az örök elégedetlen Zborowski fivérek lázadását eltiporta, ám az összeesküvés parazsa mindvégig hamu alatt izzott. Hiába alapított Vilniusban egyetemet, s hiába verte meg az ősellenség oroszokat, végül csupán Zamoyskira,

WODIANER-NEMESSURI ZOLTÁN (1948) író, forgatókönyvíró, kommunikációs szakértő. Legutóbbi regénye: *Kései virradat, 1570–1579* (Hitel Könyvműhely, 2015).

a hadvezér Székely Mózesre, a diplomata Sibrik Györgyre s az alattuk szolgáló erdélyiekre számíthatott. Egyesek máris latolgatták, kit emeljenek trónra: egy Habsburgot vagy felesége unokaöccsét, a svéd Wasa Zsigmondot? Mások a búcsúztatás előkészületein szorgoskodtak, elvégre a tetemet a járhatatlan utakon bajos a krakkói Wawelbe szállítani. A királyt a nagy uralkodók mellé, a székes-egyház altemplomába szánták, de oda is kellett jutniuk.

A repedezett ablakon beszivárgó hóesésben csaknem kialudtak a gyertyák. Báthory nem sokkal éjfél előtt kiszenvedett.

NÁDASDY FERENC harci kedvét a koppányi rajtaütés az egekbe fújta. Szó szerint, mivelhogy ezeröttszáznyolcvanhét február 23-án, szeles-napos időben az ég tiszta kék volt, a Balaton jege vakító fehér, a behavazott Badacsony és a Szent György hegy vaskosan uralta a láthatárt. A nádorfi saját bandériumához gyűjtötte a pápai, a veszprémi, a fonyódi s más kisebb vég helyek nélkülözhető embereit, összesen másfélezer katonát, átkeltek a Balatonon, és Regef bégre rontottak. A várban hatvan szpáhi, egy bölük janicsár és ötszáz vegyes fegyverzetű lovas állomásozott. A település négyszáz lakott házával, erődített falaival, vonóhidjával, ágyúival, seregbontóival és latorkertjével¹ kiindulópontja volt a török rémtetteinek. A környéket rettegésben tartó portyák télen valamelyest ritkultak, de ha a nép öt-hat lovast meglátott, rohanást menekült. A falvak kémlelőket küldtek a határba, s ha megverték a kolompot, a lakosság asszonyostul-gyerekestül futott az erdőbe, de volt, hogy hiába szöktek, nem jutottak odáig. A martalócok a férfiakat levagdalták vagy korbáccsal visszakergették, a jószágot és az élelmet elrabolták, a viskókat felgyújtották, a fehérsépet s a kisfiúkat elhurcolták.

Ennek akart véget vetni Ferenc úr és Huszár Péter pápai vicekapitány a talpasok előjáróival, Vajda Kristóffal és Fekete Mátéval. Sikerült csaknem észrevétlen megközelíteniük Koppányt. Mire a török föleszmélt, a kis sereg a mezőváros határát nyargalta. A gyalogokat szekéren szállították, hogy a lovasoktól ne maradjanak le. Övék volt a legnehezebb feladat: a két kapu berobbantása. Szerencséjükre a vonóhidak láncai elrozsdáltak, a kenetlen csiga akadozott. Az elbizakodott órség üres ágyúkkal és seregbontókkal vagy nyirkos lóporral próbált tüzelni – hiába. Csak az örökké éber janicsárok puskái dörögtek, az élen rohamozókat le is kaszálták, de töltésre nem jutott idejük. A talpasok a hullákon átgázolva meggyújtották a petárdákat, visszafutottak, és várták, hogy a vasalt deszka szétszakadjon. Közben a lovasok a karósáncot vágtaiban átugratták és kurtányaikból sűrűn lövöldözve az átkelőket előzönlötték.

A robbanások a két kaput szilánkokra hasították. Hiába futott a városkában szétszórtan állomásozó helyőrség lélekszakadva, Huszár Péter legjobb embereivel átszárguldott a hídon, és letiporta a fejvesztett védekezőket. A kavargó füstben bajtársat-ellenséget legföljebb arról lehetett megkülönböztetni, hogy a támadók nyeregből szúrtak-vágtak. A magyar sereg egy része kívül várakozott,

1 karókerítés

hogy a török erősítést elzavarják. Ebben is szerencsájuk volt. A közelben vonuló pécsi, simontornyai és fejevári csapatok a várat fölmenthették volna, de egymást magyaroknak nézve messziről megfutamodtak.

Regef bég ellenállás nélkül megadta magát. Nem úgy Hasszán janicsárága. Addig küzdött, míg tucat sebből vérezve kiadta a lelkét. Széttaposott teteme fölött irgalmatlan öldöklés folyt, majd áterjedt a település utcáira. A vágóban érkező Nádasdy két ízben is csaknem életét veszítette. Előbb Musztafa nevű khiaja próbálta csellel megölni. Harcolt, amíg tudott, majd a vérveszteségtől elgyöngülve beszorult egy istállóba. Kijelentette, csakis Ferenc úrnak hajlandó megadni magát, de a nádorfi csapdától tartva egy természetes hajdút küldött. Musztafa az ajtóból a jóembert se szó, se beszéd lelőtte, mire az épületet a talpasok rágyújtották. Azonhelyt negyven martalóc veszett oda. Nádasdy az égett hús bűzétől elundorodva odébb ügetett, csakhogy a sikátorból három szpáhi rontott rá. Kettőt levágott, a harmadik lovastul feldöntötte. Nehéz páncéljában is sikerült talpra ugrania, a törököt lerántotta a nyeregből, s addig birkóztak a havon, míg megfojtotta. Csak az eszeveszetten bátor Omer bégnek és fél tucat szolgájának sikerült a gyűrűből kitörni, és elmenekülni. Vesztükre, ugyanis a szultán a szökevényeket pár héttel később Budán gyávaságért lenyakasztatta.²

Ideje volt, hogy az égő házakat otthagyják. Az elevenen megsülők sikoltása, a kavargó füst s a vértől csúszós latyak a katonákat távozásra kényszerítette. A tűz végezte a dolgát, a gyújtogatók tisztos távolból vigyorogva méregették az utcákra kiugráló, fáklyaként lángoló embereket. A városka lakói: magyarok, muszlim hitű rácok és görögök csaknem mind máglyahalált haltak, vagy agyonverték őket a lezuhanó gerendák. A kőből épült dzsámi³ a tűznek ellenállt, a szikraözlönnek és pernyének nem. A nép kiözönlött, hogy megadja magát, de a talpasok a tömeget halomra lötték.

A sereg a romok közül kimenekített zsákmánnyal Pápára vonult, s a lovakat, fegyvereket és más holmit kótyavetyére bocsátották. Sok drágaság odaveszett, de így is volt mit elosztaniuk. A rajtaütést a Habsburg-hadvezetés ezúttal nem kifogásolta. Épp ellenkezőleg: a Hofkriegsrat a diadal nyomán Nádasdynak egy ékes aranyláncot küldött.

De ahogy mondani szokás: derűre ború.

Pár hónappal később Ferenc úr és Zrínyi György hadai Szigetvár környékén portyázva nagycsütörtökön megütötték a kálmáncsai sokadalmat, s onnan sokféle árut, arany-ezüst marhát és jószágot vittek el. Az újabb sikertől a bandériumok vérszemet kaptak. A terv az volt, hogy a budai kaszálón rátámadnak a legeltető törökre. A vállalkozás vezéreikhez, Nádasdyhoz és Pálffy Miklóshoz Dobó Ferenc bányavidéki főkapitány is csatlakozott volna, végül más elfoglaltsága miatt Ferrando Zamaria Specie da Casa⁴ érsekújvári parancsnokot küldte.

2 a seregdeák beszámolója

3 imaház

4 1540, Komárom-1601, Fülek

Vele tartott Görög János alkapitány és Tata mellől Paksy György kapitány, míg a sereg 700 lovasra és 900 gyalogosra duzzadt.

Június 26-án csillagfényes estén Komáromból indultak, a talpasokat Bicskén hagyták, a többiek tovább ügettek. A maroknyi had némán kocogott. A hold a tájra könyörtelen ezüsthényt szitált, a könnyű szél fölborzolta a réteket, a paták sűrűn dobbantak, s a kopjásokba vakmerő elszánást öntöttek. Nádasdyval, Pálffyval s a többi próbált katonával úgy vélték, a siker csupán futamatnyira van.

A török a füvelő lovakat pár tucat szpáhival és magyar csikósokkal őriztette. Ahogy a közeledő oszlopot meglátták, a szpáhik elvágtattak, a magyarok maradtak, és segítettek a ménest összefogdosni. A sereg a könnyű zsákmánytól elbizakodva lépésben megindult, csakhogy Szinán budai beglerbég ezerötszáz lovassal a nyomukba eredt. Félezer janicsárt szekerekre ültetett, erősítésül hozzájuk rendelt tizenhat tábori ágyút. Nádasdynak és Pálffynak a nyomasztó túlerővel eszük ágában se volt összecsapni, de a katonák, köztük Huszár Péter öccse, Mátyás dühödten követelték, hogy a vezérek fogadják el a harcot. Így hát felsorakoztak, bár a hosszan elnyúló török arcvonal és a kartácsra töltött seregbontók láttán a józanabbak hamar észhez tértek. Csakhogy nem lehetett visszakozni. Pálffy lóhalálában a helyszínre rendelte a Bicskén veszteglő gyalogokat, meg is jöttek, s a két szárnyon csatárláncba álltak. A lovasság három turmában középre rendeződött, és megpróbáltak harcolva visszavonulni.

Lassacskán pirkadt. Ahogy a nap följebb kúszott, az áttetsző levegőben füstpamacsok kavarogtak, ágyú- és muskétadörgés, halálsikoly, a döglődő lovak nyihogása, fegyvercsattogás hallatszott. A lemaradóknak esélyük se volt az öldöklést túlélni. A magyar sereg az erdőszélen megtorpant, de a sorokba a kartács ott is véres rendet vágott. A kopjások végül megfutottak, s még a tiltakozó Nádasdyt is magukkal ragadták. Pálffy visszavágtatott a csataterre, de a küzdelem addigra véget ért. A mezőt elhajigált zászlók és véres tetemek borították. A magyar sereg maradékát a török beszorította az erdőbe, de üldözésükre nem vállalkozott. A kilencszáz fős gyalogságból hatszázan odavesztek, s a mezeiek is jócskán megfogyatkoztak. A budaiak huszonkét hadilobogót zsákmányoltak, köztük a császári ház kétfejű sassal hímzett zászlaját, s az elhajtott ménest is visszaszerezték.

A vereség nemcsak a vezérek hírnevét tépázta – a komáromi vár hadinépét jóformán egy szálig elveszejtette. Pálffynak könyörögnie kellett, hogy a Haditanács a veszteséget Pápáról, Győrből és Érsekújvárról pótolja.

Ernő főherceg sajnálkozó levelet írt, ezzel egyidejűleg javasolta, hogy a balvégzetű csata felelőseit állítsák hadbíróság elé. Nádasdy saját bandériumával harcolt, a kegyben álló Pálffyt kímélni akarták, így hát bűnbakká Gregoróczy Vince győri vicekapitányt tették meg. A vén hadfi azzal védte magát: a szpáhik vagy harminc alkalommal álltak lesbe a Dunánál, márpedig inkább belepusztul, de az efféle kihívást bosszulatlan nem tűri. Az udvarban az is fölmerült, a főtiszteket fogják el és fosszák meg a rangjuktól, de Rudolf császár megelégedett azzal, hogy a portya vezéreinek dorgáló levelet küldött.

Ám a diadalittas török a sikerrel nem érte be. Bartolomeo Pezzen császári követ Sztambulból jelentette: a vértessaljai foglyokat győzelmi menetben végig-hurcolták a városon. Mindegyik magával cipelte négy-öt társa levágott fejét, a többit halomba rakták, a hadizászlókat melléjük tűzték, a főlegényeket kivégezték, a közembereket gályarabságra ítélték.

A sárvári tékában ezen borongott Nádasdy és a dunántúli főkapitány, Zrínyi György. Utóbbi a tisztség ezer gondjával-bajával alig bírt dűlőre jutni. A várak fizetetlen őrsége, az állandósuló szökés és lázongás, a környékbeli falvak sanyargatása és a panaszok jócskán megviselték. Maga szemével látta, mit tesz a kopjásokkal az éhezés, a leromlott lovak s a falak erősítésére hajtott parasztság szenvedése. A török fogadott martalócai sem éltek különbül, ezért a településeket a hajdúkkal, sőt az iratos katonákkal⁵ versengve fosztogatták.

Nádasdy bosszúsan kibökte: – Elszöktünk, barátom-uram. Nem lett volna szabad csatát állni. Huszár Mátyás akkora pofát tátott, hogy a nagykapun nem fért volna be. Csakhogy ilyen esetben nem a kaput szokás lebontani.

– A koppányi diadal eszét vette.

– Az enyémet is – sóhajtotta Ferenc úr.

Egy ideig tűnődve bámulták a könyveket, a tekercesekbe göngyölt görög-latin kéziratokat, egy tucat nyomdai levonatot, az írókészet darabjait s a koromtól megfeketült metszeteket és képeket. Az olajba pingált néhai Tamás nádor komor pillantással meredt a szemes üvegablakra. A lemenő nap fénye a tékát még bevilágította, de a sarkok kezdtek homályba borulni. Bár a vértessaljai vereség óta hónapok teltek el, az urak a kudarcot azóta se dolgozták föl. Zrínyi, hogy többé ne kerüljön szóba, műértő pillantással a polcokat nézegette, s azon tűnődött, kölcsönkéri Ferenc úr egykori nevelője, Beythe István botanikus illusztrált füveskönyvét. A jóembert a Vas vármegyei lutheránusok püspökükké választották, de a szívélyes viszony közte és tanítványa közt megmaradt. Nádasdyra és Zrínyire nézve kutya se gondolta volna, hogy életük része a szorgos olvasás két-három nyelven, főképp latinul. Az asztalnál ejtőzve is katonáknak látszottak, kivált a termetes, komor képű nádorfi. Vaskos combja mellé könnyű volt odaképzelné a szablyát, kezeire a lemezkesztyűt, domború mellkasára a páncélt, kopaszodó fejére a sisakot. Ám ezúttal kigombolt selyemujjast, gyolcsinget, harisnyát, csatos cipőt viselt.

– Mi hír bolondos poéta barátjáról? – kérdezte Zrínyi, hogy megtörje a hallgatást.

– Szegény Balassának temérdek baja van. Amióta megjött Varsóból, egyvég-tében pereskedik. A zólyomi polgárok sok nagy hatalmaskodása miatt törvénybe citálták. Majd agyonverte a selmecebányai főbíró legényét, mert a vinnyei hévízen mellé csobbant. A hodrusi mézsáros özvegyét fényes nappal az országúton próbálta megerőszakolni. Bálint gyönyörűen versel, de nem bír magával. Legutóbb onokahúgát vette feleségül, amivel megfertezte a saját véré.

– Erről magam is tudok.

5 listába jegyzett hópénzes katonák

- Azonfelül pár órára elfoglalta Sárospatak várát. Kirívó ostobaság, mert-hogy Patak királyi erősség. Egyszerre két pör indult ellene. Az egyik az esztergomi káptalan eljárása a rokonházasság megsemmisítéséért, a másik hűtlenség miatt. Végül kínos pörbe keveredett Egerben is.

- Mi okból?

Ferenc úr elnevette magát. Ilyesmi vele aztán nem fordulhat elő. Úgy illenek egymáshoz Báthory Erzsébettel, mint kard a tokjába. Előző éjszaka s pirkadatkor is megszeretgették egymást, majd a férfit és az asszonyt az ágyban csevegés altatta el. Rágondolni is jó volt.

- El nem hinné nagyságod - felelte. - Ezúttal a feleség csalta az urát. Bálint asse tudja, hol áll a feje, erre az egri püspöki bíróság kikapós neje miatt zargatja. Amióta megszületett a fia, Jánoska, folyvást betegeskedik. Úgy odavolt, hogy a végrendeletét is megírta. Ami a legfurcsább: Nagyszombatban áttért a katolikus hitre. Mostanság kizárólag jezsuitákkal barátkozik. Ha nagyságodat érdekli, mi okból, föltételezem, azért, mert vonzza a rend katonás szervezettsége. Szarvaskőre menekült, most pedig len Érsekújváron ötven lovas kapitányaként szolgál.

A nap még izzott, de a hévség enyhült, a mocsár felől szél kelt, eloszlatta az istállók bűzét és a várkonyháról terjengő illatokat. Ideje vacsorálni, de az urak az ebéddel úgy elteltek, hogy falat le nem ment a torkukon. Kora este bort sem kívántak, hogy a beszélgetést tiszta fejfel folytassák. Eddig szóba se került, mi okból jöttek össze. Nádasdyt fűtötte a vágy, hogy a vértessaljai csorbát kiköszörülje, Zrínyi meg eltökélte, hogy a tervezett vállalkozáshoz szegődik. Minthogy az udvar a kudarc miatt senkit se tett felelőssé, a kilátások biztatónak tűntek. A török önhittségét a meghíusult lórablás az egekig dagasztotta éppúgy, ahogy a magyarokét egy-egy helyi győzelem.

Ettől kezdve a támadás részleteire szorítkoztak, beleértve a létszámot, a csapatok összetételét, a gyülekezési pontokat s főképp a titoktartást. Abban maradtak: a célt és a pontos dátumot legbizalmasabb embereikkel se közlik. Végül Nádasdy berendelt egy írnot, lediktálta a hevenyészett tervet, szétküldött egy tucat parancsot, ittak egy pohárka malváziát, és aludni tértek.

PÁR HÉTTEL KÉSŐBB a vonuló töröknek lest vetettek Kacorlagnál. Derült idő volt. A csillagok apró gyémántokként szikráztak, a telihold a tájat fénybe fűrösztötte s meg-megvillant a mellvasakon és a kopják hegyén. Állt a levegő, a fülledt éjszakában a zászlók és a sisakok tollai se lobogtak. A vezérek a sereget hadrendbe állították, és türelmesen várták, hogy a menet felbukkanjon. Úgy lett, ahogy gondolták: a szigetvári, a mohácsi és a pécsi bég egyesített hada szétszakadozva, a nyeregben bóbiskolva kocogott, a talpasok alig vánszorogtak, a töltetlen súlyomágyúk és a muníciós szekerek az oszlopot messze lemaradva követték. Odahallott a nyikorgás, a kimerült bivalyok bőgése, zablacsörgés, egy-egy torokhangú kiáltás. Senki sem ügyelt a rendre. Alig várták, hogy letáborozzanak, az igás jószágot és a tevéket kicsapják legelni, megfőzzék a piláfot, és holtfáradtan a gyepre dőljenek. A hozzájuk csapódó kutyák az idegeket

megéreztek, de őrjöngő ugatásukkal senki se törődött. A pogány az ebeket tisztátalannak tartja, így hát rájuk se hederített.

- Türelem - morogta Iccés hadnagynak Nádasdy. - A bégek az akindzsiket⁶ küldik, hogy nézzenek szét. Nem ostobák.

- Meddig várunk, nagyuram?

- Kelmed is megtapasztalta, mi hanyag az a fölfogadott albán csürhe. Zrínyi főkapitánnyal megállapodtunk, a támadást őnagysága kezdi.

Egy fél század az oszlopot tessék-lássék körbenyargalta, majd visszaügettek, és jelentették, sehol sincs mozgás. A dombok a magyar hadra mély árnyékot vetettek, a lovak rezzenetlen ácsorogtak, a katonák csöndben várták a parancsot. Ha az akindzsik éberebbek, fölfedezhették volna a fegyverek villanását és a talpasok csatárláncát, de a fáradtság és a nemtörődömség elaltatta a veszélyérzetüket. A török nekiállt tüzeket rakni és föllálogatni a vezéri sátrakat. Vízet mertek a patakból, némelyek belegázoltak, és vérhólyagos lábaikat áztatták. A tábor máris szibvásárra emlékeztetett. Az éjszakát fölverte az ordítózás, röhögés, cölöpök döngése és az éledező máglyák pattogása. A lángok a körletet fényesen bevilágították, ugyanakkor elvakították az öröket. Nem számítottak rá, hogy a magyarok ekkora hadra merészelnék támadni.

Hirtelen üvöltés harsant: - Hujj rá!

Feldübörögtek a vágtaiba ugratott lovak patái, lenyaklottak a kopják, és vasfalként rontottak a mit sem sejtőkre. Zrínyiék a tábort egyetlen futamattal legázolták. A széleken a talpasok kilőtték a muskétáikat, majd kivont karddal rohantak csatázni. A török összevissza futkosott, mint fölzavart bolyban a hangyák. Páran megbotlottak, a tűzbe zuhantak, ordítva kiugrottak, és lángoló káftánban fetrengtek a fűvön. A szikrák kiégették a sátrakat, a rémült lovak sikoltva nyerítettek, az agák értelmetlen parancsokat osztogattak, de legtöbben egymást akadályozva menekültek. A janicsárok sorfalba álltak, de csak egyetlen sortüzet tudtak leadni. A kopjások a bölüköt darabokra szakították, majd a gyalog védekezőket eltökélten szúrták-vágták, míg a mezőt és a patakpartot kezdték elborítani a véres tetemek.

Ám az odébb tanyázó szpáhiknak sikerült nyeregbe lódulni és arcvonalba rendeződni. Egy század vértés dzsebedzsi s a bégek testőrsége ugyancsak lóra ugrott, és uraikat közrefogva, harcolva hátrált.

Ekkor jött el Nádasdyék ideje.

Átugratták a patakot, s a kiöntésen csillogó vízpermetet kavarva a dzsema-jeteket szinte előzönlötték. A lendület és a számbeli fölény percek alatt megmutatkozott. Dörögtek a kurtányok, hussantak a szablyák, a bandérium egyetlen ökölbe szorítva lesújtott. A törökök a szélesebb rohamnak képtelenek voltak ellenállni. Mintha az éjszakából üvöltő dzsinnek fürgetege támadna, kétségbeesett futásba kezdtek.

Rosszul tették.

A támadóknak hátat adni sose jó. A huszárok a szétszórta menekülőket egyenként fölhajtották és levagdalták. Az üldözés fürjvadászatra hasonlított, végül a botladozva vagy nyergeletlen lovon szökdősek belátták, a szabadulás reménytelen. Egész századok dobálták el a fegyvereiket és föltartott kézzel rímázkodtak kegyelemért. A kergetőzés mézárlassá fajul, ha Nádasdy és Iccs nem állítják meg. Bár a belátás távol állt tőlük, feleslegesen pusztítani sem akartak, elvégre a török is ejt foglyot. A vérbe részegült katonákat alig lehetett lecsillapítani. Mindnek volt megbosszulni valója, legyilkolt családjukért, bajtársaikért, a fölgyújtott falvakért, a romba dőlt templomokért, a letiport vetésért, a nyomorúságos életért, amit rájuk kényszerített a háború. Legtöbbjük már azt se tudta, mi az irgalom, de a parancs a kopjásokat nagy nehezen észhez térítette. A foglyokat összetertették és alaposan átkutatták. Kinek miye volt, sebesen eldobálta, mert tudta, ha ruhái közt csak egy bicskát találnak, helyben ledöfik.

Végül a tömeget a seregdeákok megszámozták és jelentették, kerek ezerháromszázan vannak. A mocsárba szorultakat nem keresgélték, mert onnan épen kikeveredni lehetetlen; ha pár szerencsésnek sikerülne, a pákások agyonvernék. Bármi furcsa, a rajtaütésnek mindössze tizenegy magyar halottja volt.⁷

A harcnak alig nevezhető öldöklés nyomán a török java elesett, de a pécsi és a frissen kinevezett koppányi bég életben maradt. Testőrségük hullái százával borították a gyepet, ők maguk pár könnyű sebbel megúszták. Egyedül a portyát kezdeményező Sasvár szigeti bégnek sikerült elszöknie, holott Zrínyiék leginkább őt akarták elfogni. Ám a két vezér így se panaszkodhatott. A gazdag zsákmányt szeptember hatodikán bocsátották kótyavetyére, melyen megjelent a császár képviselője is. A Haditanács Zrínyit és Nádasdyt meglepő elismerésben részesítette. Amazok nem értették, míg ráeszméltek: a vérteszaljai vereség után a hadvezetésnek kell a siker, mint falat kenyér, főképp az európai udvarokban. A birodalmi rendek végre láthatják, mire költik a pénzüket.

Ahogy mondani szokás: szarnak-bajnak nincs gazdája. A budai pasa kerekpercc letagadta, hogy Sasvár bég és társai az ő tudtával verődtek össze és indultak portyázni. Ungnad Kristóf báró, császári tanácsos Szinán mentegetőzésből szót se hitt, majd a diadalért Zrínyit és Nádasdyt a Haditanács dicséretére terjesztette föl. Utóbbi a diplomát szinte közönyösen fogadta. Ha örült is, abban az esztendőben újabb csatára nem vállalkozott, inkább barátaival: Pálffyval, Illésházyval és kisebb rangú személyekkel sűrű levelezésbe bocsátkozott. Ő aztán tudta, a török a vereségbe sose fog belenyugodni. Attól tartott, a fegyvernyugvás megszegése nagyobb szabású hadjáratba torkollhat, melyre sem a királyi katonaság, sem a zászlós urak bandériumai nincsenek fölkészülve. Báthory István halála óta⁸ a lengyel szövetség terve füstbe ment, Erdélyt lekötötte az alkudozás és a pozícióharc. E nagy uralkodó távozása a Habsburgokkal szakítás reményét lábba kaszálta el.

7 Zrínyi György jelentése alapján

8 1586. december 12., Grodno

BÉCS VÁROSA nem okult az 1529. évi ostromból s a környék szüntelen csatározásaiból. A falakat ugyan megerősítették, de nem állták útját a házak és a favázak viskók terjeszkedésének. A landsknechtek⁹ szétszórtan tanyáztak, a kapukat hanyagul őrizték, s csekély fizetségért jóformán bárkit beengedtek. A polgárok, de a Hofkriegsrat is szentül hitte, a vonuló török fönnakad a dunántúli várak láncolatán, ahogy 1532-ben Kőszeg, majd 1566-ban Szigetvár alatt. Bár e cinikus szemlélet a magyarokat fölháborította, Bécs védelmét nem befolyásolhatták. Örültek, hogy a meg-megújuló harcokat Ernő főherceg a városból figyeli.

Az 1588. évi országgyűlés Nádasdyt beválasztotta egy grémiumba, mely a Drávától a Dunáig terjedő országrészt ellenőrizte. A nádorfi ebben a minőségében másként tárgyalhatott, mintha a védelemért csak a maga nevében emelne szót. A rendek őt is felelőssé tették, hogy útját állja a romlásnak, és a hadvezetést cselekvésre ösztönözze. Szerencséje volt: áprilisban Ernő magához rendelte, és jó ideje először kérte Ferenc úr személyes véleményét.

Bécsbe menet a táj elrettentő képet mutatott. A fölégetett falvak és tanyák, a míveletlen szántók, a gazos szőlők, kivágott gyümölcsfák elkedvetlenítették a sokat látott katonákat is. Jóformán lépést se tettek, hogy ne botoljanak csontvázakba, oszladozó hullákba, széttört szekerekbe, elhagyott kápolnába, a pusztulás megannyi jelébe. Egyre többen hitték, innen nem lehetséges föltámadás. Ha útközben törökbe botlanak, egy sem ússza meg élve. Az elvadult földeket s a tavaszi fölmelegedés nyomán bűzlő tetemeket a bandérium lelkésze is fortyogó dühvel bámulta. Úgy döntött, a közeles istentisztelet során a kopjásokat irgalmatlan bosszúra készíti. Ezúttal nem a könyörületes Jézust, hanem az égi seregek vezérét, Mihály arkangyalt és a filiszteusokat kiírtó Dávid királyt veszi példabeszédébe. A környék tüskés bozótjával a júdeai sivatagra emlékeztette, s még annál is rosszabbra, hisz a környék pár éve még virágzott.

A bandérium Bécstől futamatnyira tábort vert, majd Nádasdy pár kopjással a Burgba küldte a seregdeákot, hogy megtudakolja, mikor óhajtja a főherceg fogadni. Úgy vélte, csak az két-három nap, míg az írnoknak sikerül átjutnia a léhűtők hadán. Tévedett. Ernő üzent: Ferenc úr még aznap este keresse föl. Azzal se bíbelődött, hogy a nádorfit írásban utasítsa, holott passzus nélkül a kabinetbe nehéz bejutni. Mindig akadnak fontoskodók, kik meggyőzése hol ígéretetekbe, hol pénzbe kerül, ám ezúttal Nádasdyt nem akadályozták. A spanyol testőrség már az udvaron sorfalba rendeződve tisztelgett, a lépcsőn maga a főajtónálló, Rosenberg gróf várta, és tollas kalapját lekapva köszöntötte. Ferenc úr alig bírta elrejtetni gúnyos mosolyát. Tudta, a kalapemelés gondosan kiszámított íve nemcsak a vendég rangját, a főhercegi kegy pillanatnyi állását is mutatja. Maga épp csak megbillentette a süvegét, és beljebb nyomakodott. Kísérete a tükörteremig követte, majd egy sarokba húzódva várták, hogy egy lakáj urukat szólítsa. Az udvarban jártas Nádasdy a csoportokat elnézegetve arra a következtetésre jutott: a tanácskozás hadi természetű. Az ablakfülkékben és a csiszolt

parkettán csupa főkatona ácsorgott: vesztfáliai, szász, bajor, osztrák zsoldosvezérek, talján hadmérnökök, cseh muskétás regimentáriusok, krajnai és horvát zászlósúruk meg egy sereg főrangú kalandor.

Az érkező Ferenc urat elismerő pillantásokkal méregették. Tudtak a kacorkalaki diadalról. Némelyek elirigyelték, noha nekik is jól jött; megnövelte a hadsereg fontosságát. Ernőt nem szükséges győzködni, de a Habsburg-uralkodóház tagjaként nemcsak Rudolf bátyjára, hanem a Szentszék és az európai dinasztiák érdekeire, valamint az ősellenség franciák aknamunkájára is gondolnia kellett. A Német-római Birodalom nem felejtette el, hogy I. Ferenc király szövetséget kötött Szulejmán szultánnal, s a pogánynak pénzt és hadianyagot küldött. Esztergom 1543. évi ostromakor a támadásban részt vett egy teljes francia üteg is. Pápai tiltás ellenére gallok, itáliaiak és a spanyol inkvizíció elől menekült zsidók segítettek megteremteni a korszerű török fegyvergyártást. Amit az oszmánok nem tudtak előállítani, azt a franciák a genovai hajóhad segítségével továbbították az elfoglalt Égei-tengeri kikötőkbe és Sztambulba.

Nádasdy mindezekkel tisztában volt, s még többel: a lotharingiai hercegség ingadozásával, az itáliai városállamok marakodásával, a protestáns német fejedelmek súlyosbodó ellentéteivel s mindenekelőtt a magyar rendek megosztottságával. Évek óta mardosta a felismerés: nem kell ide a török, Európa nélküle is elpusztítja saját magát. Ám egyelőre bizakodó hangulatban ácsorgott. A szűkszavúságáról és parancsoló modoráról ismert főherceggel császári bátyjánál könnyebben lehetett boldogulni, mert a hadi helyzettel tisztában lévén, a katonákkal sose volt ellenséges. Távol állt tőle a góg, melyet Rudolf eszelős természete és vélt szellemi fölénye az országgal szemben táplál. Ernő, mint a Magyar Királyság katonai főkormányzója, felelősen viselkedett, ami a Habsburg-császárok közt egyedülállónak tűnt, Miksa és többé-kevésbé Ferdinánd óta.

Az ápolt küllemű, sima homlokú, figyelmes tekintetű hatalmasság állva fogadta. Keményített csipkegallérja, remekműű díszpáncélja és vagyont érő toledói spádéja nem csak katonára, jó ízlésű világfira vallott, ki küllemében nem marad el a pompakedvelő itáliai hercegek mögött. Adott magára s arra is, hogy a színe elé járulók méltó öltözéket viseljenek. Nádasdy ennek tudatában bújt feszes sárga szattyáncsizmába, fűzőld aranygombos bársonyköpenybe és bíborszín ujjasba. Felkötötte drágakövekkel kiveret kardját, mert tudta, a főherceg a harcias megjelenést nemhogy elvárja, kifejezetten megköveteli. Ernő beérte egyetlen térdhajtással, s nyomban a tárgyra tért.

- Győzelmeik dicséretesek. Ugyanakkor a Haditanács jóváhagyása nélkül kalandoznak. Folyvást rákényszerítenek, hogy kínos magyarázkodásba bocsátkozzák felséges fivérem előtt. Erre válaszoljon.

Ferenc úr, míg a parancsot mérlegelte, elfehéredő ujjakkal szorongatta a kardját. Nem jött indulatba, de tudta, egyetlen elhibázott közlés nemcsak az ő sorsát, a Hofkriegsrat döntéseit is befolyásolja, noha a tájékozott Ernő pár mondatból nem von le messzemenő következtetést. Ám a főkormányzónak figyelembe kell vennie a birodalom helyzetét és sok más, ami a fegyvernyugvásnak hazudott

háborúval nincs közvetlen összefüggésben. Így hát szavait gondosan megválogatva higgadtan válaszolt:

- Főhercegi fenséged jó szándéka és tisztánlátása bátorít, hogy kertelés nélkül feleljek. A kacorlaki rajtaütés előtt tudomásunkra jutott: a török portyára készül. Négy szandzsákbég vonta össze a hadát, hogy tűzzel-vassal pusztítsa a Drávaközt. Nem várainkra támadt, hanem azok hátországára, hogy lehetetlenné tegye az őrség ellátását. Bevált taktika, nemcsak Pannóniában, Bécs környékén is.

- Vegyük a következő ügyet. Maga és társai nyíltan szembeszegülnek az uralkodó határozataival. Ez hűtlenség, sőt felségárulás gyanúját veti föl. Mi a magyarázata?

- Fenséged olyannyira jóakarónk, hogy merészelek saját tekintélyével érvelni. A császár – rosszhiszemű tanácsosai közbenjárása miatt – megváltoztatta a pozsonyi diéta döntéseit. Ezzel fenséged presztízsének ártott, ráadásul megnehezítette a hadvezetés dolgát. A Habsburg-ház teljhatalmú megbízottjaként a végzéseket fenségeddel hagyattuk jóvá. Mi elsősorban főkormányzónkra, tehát fenségedre hallgatunk. Nem futkoshatunk örökké Prágába a támadás elhárítása végett, jobban mondván annak engedélyeztetéséért. Mire a tanácsurak fölfogják, miről van szó, a szérünk leégett. Akkor aztán hiába levelezgetünk, egy teljes országrész odavan.

- Nincs helyzet, melyből ne tudná kibeszélni magát. De belátom, vannak hasztást nem tűrő döntések. S azokat a helyszínen szükséges meghozni. Nagyságod nem vesztette el az udvar kegyét. Már csak egy kérdésem van. Hajlandó Illésházy mellett bíraskodni? A vitatott-Bánffy örökségről van szó.

- Hálásan köszönöm fenséged bizalmát. Vállalom.

- Minekutána a dolog elrendeződött, írjon egy fölterjesztést. Foglalja össze, milyen erőkre van szükség a Dunán inneni helyzet pacifikálásához.¹⁰ A dolog veleje: létszám, fegyverzet, az alakulatok összetétele, utánpótlás. A mappán jelölje ki a gyülekezési pontokat és a fölvonulás irányait. Tegyen javaslatot a tisztikarra és a magasabb egységek parancsnokaira. Tábori ütegekkel ne foglalkozzon. Azokat magam óhajtom biztosítani. Elmehet.

Nádasdy szótlán térdet hajtott, majd átgázolt a tükörtermen, magához intette a kíséretét, és nagy léptekkel távozott. Fölvidította, hogy a főherceggel a vártnál jóval könnyebb volt szót érteni.

Holott vele is keveredett már keserű vitába.

A kiváltó ok, berenhidai Huszár Péter személye időnként neki is, Batthyány Boldizsárnak is derekasán megnehezítette a dolgát. A néhai Gyulaffy Lászlóra emlékeztető hírhedett bajvívó nap mint nap fölpiszkálta maga ellen a sorsot, illetve a hadvezetés rosszállását. Sorra kihívta a török legjobb harcosait – csupa főembert –, majd a lovuktól és fegyvereiktől megfosztott véres tetemeket nevetve tétette saroglyára. A legkirívóbb esetre még 1582-ben került sor, amikor is Ferhád

10 megbékítéséhez

agát döfte le, noha szerencsétlent maga a budai pasa ösztönözte, álljon bosszút fogságban sínylődő öccséért, Dzsáferért. Ezek után Ernő Istvánffy István kapitánnyal együtt Bécsbe rendelte, s a két katonát tömlöcbe záratta. Az injuria¹¹ végsőkig fölháborította a rendeket. Példátlan eljárás, ráadásul Huszárékat épp Georg Teuffel győri generális jelentette föl, jóllehet a párviadalra előzetesen engedélyt adott. A rabok Batthyány Boldizsárnak írtak, mire nagy nehezen sikerült kiszabadulniuk. A letartóztatás megalázó volt, de csak arra szolgált, hogy Ernő megnyugtassa a méltatlankodó törököt. Huszár még abban az évben szétvert egy szpáhi portyát, ám a zavaros viszonyokra jellemző: a sikert az udvar egy aranyozott ezüst kupával jutalmazta, mi több, maga Teuffel javasolta, hogy Hajmáskért a krakélernek adományozzák. A gyilkos kedvű katona ezerötszáznyolcvanötben kihívta és levágta Halil béget, végül akkora hírnévre jutott, hogy a neves csákvári Hasszán tőle kért tanácsot egy párviadal ügyében. Miután sorra visszaszerezte a hódoltsági falvakat, Salm gróf főhadiszemlélő Huszárnak engedett hét Tolna vármegyei települést, név szerint Püspökszékhelyt, Paragszékhelyt, Czétényt, Egrest, Kölesdet, Bikádot és Bannát. Az adományt a Hofkriegsrat ajánlása nyomán Rudolf császár és király is megerősítette.¹²

Ugyanakkor a veszekedés, ez a magyar átok összeugrasztotta a pápai főkapitánnyal, Majthényi Lászlóval. Fölöttese megharagudott, hogy a várórség egy részét tudtán kívül parancsolta Ali koppányi bég ellen. Végül olyan dühbe lovalta magát, hogy a tárgyalás végett Pápára érkező Teuffel, Nádasdy és Dersffy sem voltak képesek lecsillapítani. Annak ellenére, hogy asztalukhoz ültették a foglyot, aki bevallotta, Kéthelyt és Hídvéget ő tette földdel egyenlővé. Ali szép szál, jó arcú embernek látszott sérült bal keze és barázdált homloka ellenére is. Az urak tudták, a bég öt várban szolgált, s egyetlen vereségét Kacorlagnál szenvedte el. Csöndesen borongott, míg Majthényi és Huszár marakodtak.

– Engedelmem nélkül intézkedett! – üvöltötte Majthényi. – Juhász kend, hogy a nyáját kedve szerint terelgesse? Annyiba se veszi a regulát, mint paraszt az ócska süvegét!

– Ne parasztozzon! – morogta a másik vészjósló halkán. Majd hirtelen föl emelte a hangját: – Tajfel generális úr ide vagy oda, leverem, oszt’ mehet fődvárra deszkát árulni!

– Kivel beszél kend? Nem a komája vagyok!

– Láttam má’ főkapitányt véres fejjel kotródni! Csihadjon, vagy pokrócba’ viszik el!

Majthényi a kardja után kapott, de Nádasdy közbevetette magát. Ilyenkor látszott, nemcsak a szabályához ért, a szavaknak is nagymestere. Meggyőzően beszélt, mintha a felek haditörvényszék előtt állnának, bár a tárgyalás Teuffel jelenlétében annak minősült. A generális bosszúsan meredt az urakra, de Ferenc úr csöppet se zavartatta magát.

11 méltánytalanság

12 1585. december 23-án

- Nem engedhetjük, hogy két ilyen kiváló katona összetűzzön. Kérem nagyságotokat, a bég jelenlétében haragjukat mérsékeljék. Ami a regulát illeti, Majthényi főkapitánynak van igaza, de a vicekapitánynak kivételes helyzetben kellett intézkednie. Nélküle nem győzünk Koppány alatt. S most nem képezne vita tárgyát, kit illet a fogoly.

- Nacsságos uram – kezdte Huszár –, Alit nem engedhetjük át őfelségének. A váltság nemcsak az enyim. Társaaim joggal követelnek részt belüle. Kilenc zászlót, két főrabot és egy trombitást küldünk a prágai udvarba. Érjék be velük. Asse tuggyuk, kapunk-e hópénzt. Mivel tőccsük meg korgó gyomrunkat? Ha a császár a béget elszedi, mahónap éhen döglünk!

- Igaza van. Őfelsége beláthatja, mi fontos a fizetség és a rabok cseréje. Rossz tanácsra hallgatva lefejeztette Mankucs agát, holott az övéi kiváltották volna.

Noha von Teuffelt Ferenc úrnak sikerült meggyőznie, Ali megtartásához nem járult hozzá. Nem tehette, mert ahhoz nem bírt felhatalmazással, de Nádasdy nyomós érveivel se vitatkozott. Majthényit azonban nem tudták lecsillapítani. A felek úgy megharagudtak egymásra, hogy látszott, egyhamar nem békülnek meg. Abban maradtak, a főkapitány Zólyomba kéri magát, Huszár átveszi a pápai parancsnokságot. Teuffel is távozóban volt Győrből. Kupát emeltek, kedvetlenül kiitták, végül Majthényi a bég jelenlétére hivatkozva a generálist az ablakfülkébe hívta. Volt annyira tisztességes, hogy Huszár kinevezéséért és megnövelt zsoldjáért folyamodjon. Teuffelt arra kérte, járjon közbe az új győri főkapitánynál, Ferdinand Nogarollánál és a Haditanácsnál. Végül megegyeztek: újabb intézkedésig Ali Pápán marad, de váltságról, fogolycseréről szó se lehet.

ERDÉLYBŐL ROSSZ HÍREK ÉRKEZTEK, bár jó is volt köztük. A rossz a két éven át pusztító pestisjárvány, mely egész falvakat néptelenített el. A fekete halált csak a bezárkózó szász városoknak sikerült megúszeniük, meg azoknak, akik lóhalálában a Székelyföldre menekültek. A jó: a medgyesi országgyűlés kiűzte a veszedelmes túlhatalomra vergődő jezsuitákat. Nádasdyék azt is örvendetesnek tartották, hogy a közismert besúgó Giorgio Blandratát, az unitáriusok vezérét saját unokaöccse mérgezte meg. Az is biztatónak tűnt, hogy Zsigmond fejedelem Várad főkapitányává a bihari főispánt, Sibrik Györgyöt nevezte ki. A Vas vármegyéből elszármazott Sibrik nem csak kiváló katona, hajlékony diplomata hírében állt. Báthory oldalán részt vett Pszkov bevételében, majd ő vezette a béketárgyalásokat a cárral. Erdélybe visszatérve lehűtötte a forrongó felekezeteket, amivel sikerült a villongásoknak elejét venni. Ki tudja, hová fajulnak, ha a Báthory-féle türelmi politika következetes alkalmazásával nem boldogul? A tárgyalások során eltökélt lutheránus létére kivívta a pápai nuncius, sőt a lengyel jezsuita tartományfőnök elismerését is.

A medgyesi gyűlésen hiába próbált Zsigmond ellenállni, a rendek rákényszerítették a Jézus Társaság kitiltására. Dühítőnek vélték, hogy kolozsvári skóljukban már tizenhat kálvinista lelkész fiai tanulnak, a szervezet folyvást ter-

jeszkedik, és ijesztő befolyást gyakorol az ifjú fejedelemeire. Végül Zsigmondot megfenyegették: ha nem enged, megtagadják az adófizetést, és nagykorúsításához sem járulnak hozzá. Az atyákkal Kovacsóczy főtanácsos közölte: ügyük immár nem hittételeiken múlik, hanem a hatalmi viszonyokon. Ha a fejedelem melléjük áll, trónját veszti. A rendek a spanyol inkvizícióra és az elrettentő francia példára hivatkoztak. A párizsi Szent Bertalan éj, vagyis napnyugtától napkeltéig több ezer protestáns kiirtása, beleértve Coligny admirálist és a hugenotta főurakat, erdélyi testvérháborúval fenyegetett. Ettől rettegetek a katolikusok is, így hát a döntésbe a tizenhét éves kamasznak muszáj volt belenyugodnia.

Csak hogy nincsen öröm öröm nélkül.

Hiába mondott le betegségére hivatkozva Giczy kormányzó, Geszthy főkapitány – eddigi magatartásával szöges ellentétben – megpróbálta megöletni. A becsvágy őt is magával ragadta, bár a nemtelen eszköztől eltekintve többékevésbé igaza volt. Gálffy Jánossal, a fejedelem korábbi tutorával és Gyulay főtanácsossal nem akartak Zsigmond s egy erélyes kormányzó kettősén változtatni, már csak azért sem, mert az ifjoncot nem találták érettnek az uralkodásra. Geszthynek a tisztségre esélye sem volt, Giczyt a medgyesi diéta után két héttel elragadta a halál. Vele nemcsak a végvári harcok kiválósága, a méltányos és puritán személyiség, Erdély politikai egyensúlya is távozott.

Noha Nádasdy a zürzavarnak jelét látta korábban is. Kezdve azzal, hogy a Báthoryak a lengyel trónra nem számíthattak. Hiába maradtak a király unokaöccsei, András és Boldizsár Varsóban, a polonusok Wasa Zsigmondot választották. Giczy belátta, a svéd a kisebb rossz, így hát az ostromlott Krakó fölmentésére sereget küldött, majd a lengyel hadakkal egyesülve Habsburg Miksa főherceget tönkrevérték. Időközben a Báthory família tagjai és az udvari érdekcsoportok közt kitört a hatalmi harc. Ifjabb István még attól sem riadt vissza, hogy a fényes Portán magának kérje a kormányzóságot. A király halálakor Erdélybe visszatérő hivatalnokok helyet követeltek az államigazgatásban, míg a katonák a seregben próbáltak előbbre jutni. A padovai univerzításon végzett humanistáknak: Sennyey Pongrácnak, Jósika Istvánnak, Bogáthy Miklósnak és Bodoni Istvánnak az érdemes idősebbeket pár hónap alatt sikerült magukra haragítaniuk. Gyulafejérvárt megosztotta a vallási különbség is. Bár a katolikus fiatalok képesek voltak együttműködni a kálvinista Bocskai Istvánnal, az unitárius czegei Wass Györggyel, Haller Gáborral és Kornis Gáspárral, a hitviták a dolgot nem könnyítették meg. A rendek elégedetlenségét az is szította, hogy a teljhatalmú fejedelem mellé nemcsak consiliumot, azon belül a döntéseket felülíró háromtagú tanácsot is rendeltek. Ráadásul a régiek mellé került Ifjú János és Petrisevich Horváth Kozma, vagyis a Báthoryak szervitorai, a közélet érdemes, de nem eléggé tekintélyes szereplői. Legtöbben úgy érezték, a homo novusok¹³ miatt a döntésekből lassacskán kiszorulnak.

13 új emberek

Ferenc úrnak a tudósítás olvasgatásakor a temérdek névtől zúgott a feje. Zsigmond absolutus princeps¹⁴ lett, de a rendszer kialakulása során az erdélyi vezetés elemeire hullott. Származás, személyi ellentétek, képzettség, felekezeti, vagyoni- és korkülönbség mind a megosztottságot szították. Nádasdy kénytelen volt belátni Antonio Possevino jezsuita igazát: az erdélyi főnemes ifjak jobb szeretnek vagdalkozni, mint tanulni. A szerzetes a jelenséget részben a fiatalok heves vérmérsékletével, részben az állandó harci készültséggel magyarázta.

Éppúgy, mint Magyarországon.

Márpedig a török ellen kitörőben levő háborút és a Habsburg-befolyás gyön-
gítését, netán kiküszöbölését Transzszilvánia romlása jócskán megnehezítette
- ha nem tette lehetetlenné.

KÉPZELJE, IMRE - kezdte Nádasdy -, mi jutott el hozzám!

Az istálló előtt egy frissen szerzett török kancát vizsgálgattak. A gyönyörű állat fújtatva-toporzékolva próbált a kötőféktől szabadulni olyannyira, hogy a hadnagy alig értette urát. Végül a jószágot egy lovász elvezette, fölballagtak a lépcsőn, és bedobbantak a tékába. Ferenc úr nyugalmasabb időkben szeretett a katonáival társalogni, kivált Iccéssel, mert nemcsak bizalmas emberének számított, kolostori neveltetése során megtanult írni-olvasni is. Mi több, az ádáz képű hadnagyot a literatúra kifejezetten érdekelte. Ritkaság a kopjások közt, kiket úgy elvadítottak a harcok, mint gaz a szántást. Az egykor műveltségéről híres Pannónia sötét tudatlanságba süppedt. Sárvár, a német ajkú Sopron és Nagyszombat kivételével az egész Dunántúlon egyetlen nyomda sem akadt. Kurtanemesektől az iparosokig és a módos jobbágyokig senkit sem érdekelt a betűvetés, legföljebb a muzsika: vitézi énekek, parasztnóták, öthúros lant, töröksíp, pikula, hegedű, citera, csörgődob meg az ivás. Úr és szolgálja versengve borozott - bármi karcos csigert -, mert a kutak fertőzött vizétől összefosták magukat, vagy kólikába estek. Az élet egyik napról a másikra zajlott. Az emberek már annak is örültek, ha megtarthatják.

Nádasdy hellyel kínálta Iccést, az asztalon heverő paksamétákba túrt, elő-
kotort egy ívet, kisimítgatta, és rövidlátóan beleolvasott. - Van egy legény -
morogta -, Wathay Ferenc¹⁵ nevű. Emaz írását Pápáról kaptam. A fickó húszesz-
tendő létére főlegény. Nem ér föl Balassával, de máris figyelemre méltón versel.

- Nem hallottam róla.

- Apja, Lőrinc a cseszneki vár kapitánya volt. Az ifjoncot anyja Sopronba küldte tanulni, majd katonának állt. Tihanyban kezdte Mesteri János alatt, most pedig Huszár uram embere. A kapitány jónak látta, hogy elküldje egy rólam szóló poémáját. Érdekli?

- Hogyne. Nagyságod az imént emlegette: oda a költészet Pannóniában.

- A jelek szerint vannak még literátusok. No de hallgassa:

14 teljhatalmú fejedelem

15 énekszerző, festő, végvári vitéz, cseszneki várkapitány

*Kiváltképpen benne a főbb virtus vala,
Hogy az Jézus Krisztust tanéttatja vala,
S amaz apostoli igaz hit es vala
Lelke bizodalma: s nem tétováz vala.*

*Az Krisztus hajóját, anyaszentegyházát
Igazán viseli vala ő kormányát,
Vagy mint az jó pásztor, forogja ő nyáját
Ő is úgy: ha hallá farkas ordétását.*

- Szép!

- Bizony az. Megérdemli, hogy igyunk rá.

A cseléd, mintha az ajtón át is szeme volna, ezüsttálcán hozta az édes vörösbort, kristálypoharakba töltögette, és hajlongva kihátrált. Nádasdy hanyagul, Iccés óvatosan kézbe vette, koccintottak és derűsen kortyoltak. A csöndet csak a madarak pittyegése, a mocsárban a nád suhogása, néha egy rikoltás verte föl. Jólesett ejtőzni s a verset ízlelgetni. A bor is illett hozzá. Ritka alkalom, mert Nádasdyt elfoglalta a tervezgetés, Iccést a bandérium gyakoroltatása s a készenlét a portyákra és a török rajtaütések elhárítása. Rég beletörődtek, hogy a helyzet csöppet se békés. Bár Rudolf császár, a padisah, a szandzsákbégek és az udvarhű főurak a csatározásokat fegyvernyugvásnak nevezik, tisztában vannak vele, hogy a kifejezés mennyire álságos.

- E pokoli századdal a história se tud mit kezdeni - közölte Ferenc úr. - Utódaink majd abban a hiszemben olvasgatják, a magyarság farkasok gyülekezete.

- Egy fenét, jóuram - vigyorgott Iccés. - Birkák vagyunk. Csak a torkunk véres. Kérdezze meg akármék Habsburgot. Megülnek az akolban, oszt' ugatnak ránk. Nem őrzik a nyáját, ha mi magunk nem tesszük.

- Az a dolgunk - felelte Nádasdy kurtán.

- Okulni a történelekből?

- Azokból is. Volt egy török történetíró, a neve Ibrahim Pecsevi. Batthyány Boldi a bécsi hadilevéltárban nemrég föllemte egy irományát. Latinra fordíttatta, és megküldte nekem. Pecsevi így fogalmazott: *A magyarok bős oroszlánokként harcolnak.* A jóember költő is volt. Ezerötszázhatvanhatban írt egy verset. Valahol az is megvan.

Felállt, a polchoz lépett, és addig kutakodott, míg rátalált. A betűk a pergamenen bonyolult mintákként kanyarogtak. A kádikon és mullahokon kívül ember ki nem igazodna rajtuk, de Batthyány csatolta a fordítást. A költemény nem sokkal Szigetvár bevétele után íródott, amikor a padisah szűkebb környezetében is alig néhányan tudták: Zrínyi Miklós halálakor Szulejmán is életét vesztette.

- Hadnagy. Ha akarja, fölolvassom.

- Tiszteljen meg véle.

- Másféle rigmus, mint a mienk, de érdemes megszívlelni. Nos hát:

*Még a szegények is egészen meggazdagodtak,
Hold-képeket, rózsarúákat, bimbóajkúákat,
Fogtak a gázik s ittak Dzsem serlegéből.
Fiatal ciprushoz hasonló szép termetűeket,
Ölelgettek s szorítottak szívükhöz.
Gyönyörű hurikhoz hasonlított minden leány.
Olcson keltek el a foglyok,
Mert száma sem volt a szüzeknek.
A tábor pénzbe és áruba fulladt,
Zsákmány és pénz volt mindenfelé.¹⁶*

- Nem teccik, nagyuram.

- Hát még ha tudná: Szigetvár alatt a török nemcsak a lányokat-asszonyokat használta, a serdületlen fiúcskákat is. Ilyen a pogány erkölcse. Mifelénk is léteznek szodomiták, de emez undorító szokás nem általános. Francia földön sokkal inkább. Királyuk, harmadik Henrik ezért volt képtelen utódot nemzeni.

- Nocsak. Mindenről értesül naccságod?

- Istennek hála, nem. Így is majd szét reped a fejem a sok hírtől. Főképp a rosszaktól.

- Éspedig?

- Ha nem untatom velük... A lelkészek minden csip-csup hitvitával hozzám futkosnak. Igyekszem, hogy ne osszák meg a bandériumot. A vallás az, ami, beleértve a lelkiismeret szabadságát. Mink lutheránusok megköveteljük, de a pápistáknak s a kálvinistáknak is jár. A felekezeti gyűlölség növeli bajainkat.

- Nem naccságod dóga igazságot tenni.

- A papok főispánjukként fordulnak hozzám. A helvét hitűeket legújabbán épp a kiváló Beythe magister vezérli. A kálvinizmus a reformáció vadhajtása éppúgy, ahogy az unitárius tévelygés. Szennyezik az egyetlen tiszta forrást, az ágostai hitvallást, mellyel Luther Márton a híveket a Szentírásból itatja. A vizsály sorvasztja a lelkeket. A pápisták szerint nem véletlen, hogy templomainkat kakas díszíti. Merthogy a protestáns felekezetek örökké kakaskodnak.

- A kakas nem azt jelképezi.

- Az éberségről szól, arról, hogy Péter Jézus Krisztust háromszor tagadta meg. A másik meg a betlehemi csillagot. Mink, megreformáltak a keresztet elvetjük. Sírköveinken, fejfáinkon is a bánat szimbólumát, a fűzet használjuk. No de ezt kelmed is tudja.

- Nem baj, ha naccságod emlékeztet rá. Noha a hóttak mindegy, kereszt avagy fűz alatt nyugszik.

- Néki valóban, de övéinek nem. Legrosszabb temetetlen porladni, vagy ha a hullákat gödörbe hányják. Túl sok halom csúfítja a mezőket. A törököt fene bánja, de a mieink nem ezt érdemelnék. Igyunk a vitézek örök nyugodalmára.

Ferenc úr saját kezűleg töltött, a metszett poharakat összeverték és fenékgig itták. Iccés felfigyelt a koccanásra, mely csengettyűére hasonlított. Vagy lélekharangéra? A nádorfi pár szava jócskán elkedvetlenítette. Éjszakánként a holt bajtársak árnyai hajnalig zaklatták. Álmatlan hevert a derékaljon, míg elnyomta a fáradtság, és féléber állapotba süppedt. Idejét se tudta, mikor volt képes a szolgálatot derekasan kipihenni. Nem is nagyon vágyott rá. Az állandó készenlét hozzáőtt, mint a láncing és a mellvas. Már az nagy dolog, hogy a férfikort sikerült megérnie. Túl gyakran kerülgette a halál, ezért asszonyra, barátságára nem is gondolt. Bezzeg Nádasdy... Nagyurak elmúlásukban se maradnak egyedül. Egész sereg kíséri őket a kriptába, csiszolt márványba vésik alakjukat és címerüket, fáklyák lobognak, töröksíp víjog, dobok döngenek, meghajtják a zászlókat, és üres nyereggel fekete csődört vezetnek a koporsó után, de a temetés másnapja gazdagnak-szegénynek ugyanaz: örökösök marakodnak a javakon. Miközben fogy az ország.

- Tudom, mi jár az eszében - folytatta Nádasdy. - Nem mindegy, kiért-miért küzdünk. A hitvita nem ér egy ütet taplót, akkor sem, ha tévtanaikhoz papok, prédikátorok, önjelölt próféták mind ragaszkodnak. Istápolom a magunkét, de a másét nem bántanám, ha az egyezséget nem rúgnák föl. A marakodás élteti őket, tudóst-tudatlant egyaránt. Ezért úgy határoztam, a kálvinista lelkészeket elűzöm. A jobbagyoknak mindegy, kit hallgatnak a templomban, de a helvét formula a harcoló nemességet összeveszíti.

- Nagyuram tuggya, a seregben a veszekedést nem tűröm.

- Magában ki-ki imádkozzon, ahogy akar. Mi a bosszúért fohászkodjunk - egyelőre. Van egy kis dolgunk, hadnagy uram. Nem tűr halasztást.

- Mi légyen az?

- Este eligazítom. Addig készítse az embereket. Holnap hajnalban indulunk.

- Végre! - örvendezett Iccés. - A kopjások a tábori életet igen unják.

- Megmondhatja nékik, lesz mivel szórakozniuk.

MÁSNAP PIRKADATKOR a bandérium hadrendbe állt. A könnyű szél fölborzolta a sisaktollakat és a zászlók selymét, a kopják nyílegyenes sorokban az égre meredtek, a lovak türelmetlen kapáltak, a huszárok egyenes derékkal várták a parancsot. Nádasdy rövid vágtában végignyargalt az arcvonal mentén, egy utolsó pillantást vetett a turmákra, páncélos karjával intett, és előre lovagolt. A hadnagy kurta parancsot üvöltött, a főlegények továbbadták, a kis sereg megindult, és századonként Ferenc úr mögé szegődött. A várárok elterült vizén fölszállt a pára, s a ritkás ködből kibontakozott egy ladik. A pákász abbahagyta az evezést, és hosszan bámult a menet után. Ugyanígy a réten görnyedő asszonyok. Jólesett a katonákat nézni. Tudták, míg Sárvárt Nádasdy uralja, nem eshet bántódásuk, a jószág békén legel, a vetés sarjad, rügyeznek a gyümölcsfák, lombosodnak a szőlők. Nagy dolog, mert pár nap járóföldre a fölgýújtott falvak korma-füstje eltakarja a láthatárt, az utakat temetetlen holtak szegélyezik, mindenfelé dögök hevernek, az égen varjúraj kavargó, a málló tetemenek kiéhezett kutyák marakodnak.

A bandérium Fejérvár felé igyekezett hogy borsot törjön a török orra alá. Azaz dehogysis borsot: a környékbeli falvakban állomásozó defterdárokat¹⁷ akarták kiirtani. Úgy tervezték, helyről helyre járnak, s mielőtt a pogány fölne-szel, az adószedőket mind elpusztítják. Lássák a parasztok, a rablóhad büntet-len nem garázdálkodhat a város szomszédságában sem. Akik szolgáltak Huszár Péter kardja alatt, tudták, a kapitány kedvenc foglalatossága a fosztogatókat meg-lepni és karóba húzatni.

Ez okból ügettek Fejérvár alá. Nádasdy tudomására jutott: a török három település bírait nyársba vonatta, mert egy magyar portya vonulását a bégnek nem jelentették. Az is lehet, meg se látták, mert a huszárok a falvakat elkerülték, vagy éjszaka lappangtak, erdős-mocsaras vidéken, rejtett ösvényeken, néptelen dűlőkön, árkon-bokron át. A kiküldött janicsárok elrettentő példát akartak mu-tatni akkor is, ha az előjárók vétlensége magától értetődött. A településeken a csekély számú pogány az alázatot csakis félelemmel tudja fönn tartani. Aki nem bizonyul eléggé szolgálatkésznek, füleinél fogva fához szegezik, nyakig a földbe ássák, agyonverik, vagy levágják a karját. Nádasdy a rövidke hadjáratot megtorlásnak szánta, és figyelmeztetésül: a pogány sehol se érezze magát nyugton.

Az első községet, Barnagot sebesen körbevették. Iccés rákérdezett egy kapás asszonyra: lakik-e köztük csausz? – mire a menyecske remegő hangon útbaiga-zította, elé térdelt és könyörgött, kímeljék a családját! Amaz hidegen vigyorgott: – Nem esik bántódásuk, ha nem traktáltak a törökkel.

Beügettek a faluba, egyenest a defterdár házához. Pár ágrólszakadt martalóc őrizte. Ahogy a lovasokat meglátták, a pitvarból ész nélkül rohantak a szérúre, de a kopjasok azt is elállták. Visszafutottak, és bevették magukat a kidőlt-bedőlt épületbe. Valaha paplak volt, de a kerttel s az istállóval együtt úgy elhanyagol-ták, hogy a disznóól különkülön fest. A vályogfal meszelést sok éve nem látott, a zsúpfödél rohadt, a tornác omladozott, a deszkaajtó a rozsdás zsanéron épp hogy fityegett.

A hadnagy nem teketóriázott. Beüzent: ha a bitangok nem jönnek ki, a házat rájuk gyújtják. Valaki az ablakból kidugott egy muskétát, csakhogy nem sült el. Erre egy kopjas fáklyát hajított a zsúpra. A tető lángra kapott, a tűz sebesen áterjedt a padlásra és füstöt okádva belemart a födémbe, míg az épület ropog-va összeomlott. A pogány a pernyétől fuldokolva égő kaftánban menekült. – Kár a golyó beléjük – mosolygott Iccés. Bekocogtak a pitvarba, és kezdve a csausszal az akindzsiket sorra leszúrták. Lassacskán odasereglett a falu apraja-nagyja. Egy vén jobbágy a hadnagy elé lépett és rákérdezett:

– Nagyjóuram... Ha a tűz csihad, lemehténénk a pincébe? Oda gyűjtötték a rablott holmikat. Valamicskét visszakaphatnánk.

– Vigyétek. Van még a faluban török?

– Egy szál se.

– Magyar spion?

17 adószedők

- Abbul is csak egy.

A parasztok sebesen előkerítették és a hadnagy elé taszigálták. Ordítva könyörgött, hivatkozott fűre-fára, de a falusiakat nem hatotta meg. Iccés rájuk förmedt: - Agyonverni!

Nem akarta az árulóval beszennyezni a kardját. A jobbágyok ordítva nekiestek, rúgták-taposták, épp hogy szét nem szakították, míg a spionból csak egy véres pép maradt. Végül a kopjások megelégtettek, és visszaügettek Nádasdyhoz. A hadnagy jelentett, Ferenc úr bölintott, s máris indultak a következő településre.

A parasztok megrémültek, majd a címeres lobogót fölismerve Nádasdyékat készséggel útba igazították. Mi több, tisztos távolból mögéjük szegődtek, hogy lássák, miként végzi a török. A kopjások a falut szoros gyűrűbe fogták, majd Iccés egy századdal beügetett, egyenest oda, ahol a defterdár és emberei tanyáztak. A kompániát ott is gazos kert, romos istálló, kidőlt-bedőlt ház, szemét, orrfacsaró búz, eldobált dinnyehéjak fogadták, ám az épület lakói fölneszeltek, a kertkaput eltorlaszolták, és elszórt lövésekkel próbáltak védekezni. Hiába. A katonák gyújtónyilakat eresztettek a zsindeletőre, és türelmesen várták, hogy lángra lobbanjon. Végül az akindzsik kirohantak épp a kartácsra töltött kurtányok tüzébe. Egyiküknek volt annyi esze, hogy a kavarodásban lóra kapjon, és a kerítést átugratva szökjön, de a balsors a hadnagy elé vezérelte, az meg úgy leverte, mint jég a tököket. Föltápaszkodott volna, de egy katona kopjával a földhöz szegezte. Várták, hogy a ház összeomoljon, és lássák, a korom és az üszök senkit se hagy életben, végül ellovagoltak. Renegát ebben a faluban nem volt, így hát büntetni sem kellett.

Ideje volt szaporábbra fogni. A felgyújtott házak füstje elárulhatta, magyarok portyáznak a környéken. Attól is tartottak, egy kalauz¹⁸ a Fejérvár mellett táborozó töröknek jelenti, farkas ólálkodik a kertek alján. Nádasdyék nem csatázni, hanem megtorolni jöttek. Elszáguhdottak a harmadik faluba - a janicsárok a bírót ott is karóba húzták -, végül pusztítva-gyújtogatva távoztak. Ferenc úr bosszúvágyát pár tucat martalóc halála nem elégítette ki, de az idő vészesen fogyott. Szívből remélte, a török a falusiakon nem vesz elégtételt, hisz csak nem öldösi az adófizető jobbágyokat? No de fő, hogy megmutatták: a bandérium ott irtja a pogányt, ahol kapja.

Éberen kocogtak hazafelé. Nádasdy egy kémlelőt előre futtatott, továbbá utóvédet állított, hogy a turmát ne érje meglepetés, bár nem igazán tartott tőle. A lemenő nap megcsillant a kopják hegyén, gyöngye szél kelt, és jótékonyan hűsített embert-állatot. Az úton kimerült lovakat kímélni kellett. Azt sem tudhatták, a fejérvári bég üldözésre szánja-e magát. A hódoltság közepén egy-egy tatár csambul,¹⁹ a rablóbandákba verődő hajdúk és a szabadcsapatok mindennaposak, így hát a menetet lelassította az óvatosság is.

18 áruló, a török útba igazítója

19 lovas alakulat

Holtfáradtan, késő este érték el Sárvárt. Egyetlen embert se vesztek. Máskor árkon-bokron át nyargalva egy-egy lovas nyakát szegte, vagy egy folyócskán átkelve lehúzta a láncing, netán a lépést elvétele a mocsárba fúlt, de ezúttal egy patkónak se volt híja. A gyorsaság és a meglepetés ereje, mint mindig, most is hatott, föltéve, hogy Ferenc úr és a hadnagy észnél voltak, s az összecsapást egy népes szpáhi alakulattal nem erőltették. Nádasdy taktikája: odacsapni és eliramodni évről évre, hónapról hónapra bevált.

A vonóhíd előtt megálltak, Iccés belovagolt, a többiek nyeregben várakoztak. A vezér a köré sereglőkkel vidáman társalgott, míg megjött a hadnagy, három láncrea vert rabbal meg egy markos legénnyel. Hátul egy ökör baktatott, s egy tucat kíváncsi szolga. A kopjások tudták, mi következik. A turma odébb kocogott, Iccés beleszimatolt a levegőbe, hogy megállapítsa a szélirányt, végül egy alacsony dombra mutatott. A huszárok kört formáltak, a legény rézsút a földbe vert három karót, egy fogoly vállára-derekára hámot kötött, az ökör jármára hurkolta, és várta a parancsot.

Ferenc úr elkiáltotta magát:

– Háromért hármat! A falusi bírókért két odabasi²⁰ meg a fejevári khiaja valagát nyársba vonatom. A jövő-menők lássák, a megtorlás nem marad el. A szél a bűzüket az út felé sodorja. Ha látogatók jönnek, messziről érezzék. Rajta!

A legény az ökör farára vert, a barom elbődült, és megrántotta az istrángot. Az odabasi felüvöltött, a karó csaknem a melléig csusszant, végül a rudat a szolgálak fölállogatták, a gödörbe földet hánytak és ledöngölték. A rab feje a mellére hanyatlott, szájából habos vér buggyant. – Óvatosan, teee! – formedt a legényre Iccés.

A másik kettő a rántást szóltan tűrte. Ezzel kiváltották a kopjások elismerését, de a legény is ügyelt, hogy a nyárs túl mélyre ne hatoljon. Nádasdy a szolgálakra mordult: – Három-négy óránként itassátok meg őket. Úgy nézem, pár napig kibírják. Ha megsüllyednek, vágjátok el a torkukat.

A kopjások századonként elvonultak, Ferenc úr és Iccés átügettek a vonóhídon, egy szolga elvezette a lovakat, amazok feldübörögtek a lépcsőn, és bedobbantak a nagyterembe. Erzsébet és hölgyei épp muzsikát hallgattak. Ahogy a várúr megjött, a lant egy pendüléssel elhallgatott, a kisasszonyok riadtan fölugrottak, s az érkezőket mély bókkal fogadták. – Kifelé! – parancsolta Nádasdy. Úgy zökkenet támlás székébe, hogy az apróddal le se vétette a mellvasát. Csak a sisakot kapta le. Erzsébet és társnői riadt csirkékként elfutottak. Tudták, ilyen esetben egyetlen ostoba kérdés elég ahhoz, hogy Nádasdy a hozzá legközelebb esőt farba rúgja, vagy pofon csördítse.

Intett a hadnagynak, telepedjen mellé.

Amaz habozás nélkül rákérdezett:

– Nagyuram, nem sajnálja a rabok váltságát? Jó pízst kapott vón' értük.

– Csöppet sem. A példa előbbre való.

20 janicsár százados

Iccés tudta, mi vezérli az urát. Nemcsak a bosszú; annál fontosabbnak vélte a parasztok bátorítását és a bizalom megerősítését a harcoló nemességben. Túl sokan szöktek Felső-Magyarországra, mások a hadvezetés tehetetlenségét megelégtelve a lovuk fejét Erdélynek fordították. Némelyek átálltak a pogányhoz. Nádasdy őket gyűlölte leginkább, mert magyarságukkal együtt feladták a vallásukat is. Tudta, mi a kényszerű megalkuvás, de föl nem foghatta, hogy tehetnek ilyet? Miként fordulhat elő, hogy míg egyesek életüket vesztik a csatában, sebesülten hetekig kínlódnak a derékaljon, vagy belenyugszanak a rabságba, s legfőljebb imádkoznak a szabadulásért, mások lelkiismeretlenül hitet cserélnek?

- Az emberi természet változó hadnagy uram. Sértettség, hiúság, bátortalanság mind rossz irányba visznek. Azután vannak, akik rettegnek az életükért. A vagyon is szerepet játszik benne. Noha a Teremtő azért látott el minket, főrendeket javakkal, hogy jóra használjuk. A kincs jellempróbáló, egyben a gyávaság és a hamisság szálláscsinálója.

- Meg az ostobaságé - morogta a hadnagy. - Ki elveszíti a hazáját, mindenét elveszti.

- Bezzeg a török csöppet sem ostoba. Erre is mutatnék kelmednek egy példát. Valahol megvan a papirosaim közt.

Felálltak, és elballagtak a tékába, Ferenc úr a szekrényhez lépett, az iratok közt hosszan válogatott, végül előszedett egy mappát. Kinyitotta, átlapozta, a szövegeket hunyorogva olvasgatta, végül belekezdett.

- Okuljon, hadnagy uram. Fordítás a padisah példabeszédéből. Nemhiába nevezték Nagy Szulejmánnak. Legtöbben csak annyit tudnak, ő vette be Szigetvárt. Hallott-e Kizil Elmáról?

- Nem én.

- Törökül azt jelenti: Aranyalma. Így híja a pogány Bécsset. Nos hát a szultán maga elé rendelte a főembereit, elébük terítettett egy óriási szőnyeget, majd a közepére gurított egy almát. Azután rákérdezett az ulémákra:²¹ - Van-e köztek, aki fölveszi anélkül, hogy a szőnyegre lépne? Amazok tanácstalan bámulták. Erre megfogta, lépésről lépésre föltekerte, és fölmarkolta az almát. A többiek szóhoz se jutottak. Ekkor Szulejmán közölte: - Miként a szőnyeget, a gyaurokat is fokról fokra göngyöljük föl. A mi helyzetünk a hitetlenek ellenállása miatt bizonytalan, mint az időjárás. Csekély kudarc elég ahhoz, hogy a népek föllázadjanak, és ellenünk támadjanak. Ám kitartással könnyen eljutunk Bécsig és tovább.²²

- Nagyuram - kezdte Iccés - tudásával nem bírok betelni. Tanulságos, mint a Szentírás. Ami a törököt illeti, fene hitte, hogy ennyi esze van. Mink csak a rablót látjuk benne. Nem mondom, dzsámít és fürdőket építeni tudnak, a szpáhik, a janicsárok és a vértés dzsebedzsik ütközetben helytállnak, de akkor is csak egy keleti csűrhe.

21 muszlim hittudósok

22 Fodor Pál kutatásai nyomán

– Jórészt azok, de nem a vezéreik. Rókánál ravaszabbak, tigrisnél könyörtelebbek. Mi is legyünk azzá.

– Megen' jól beszél, nagyuram.

– A szó elszáll, az írás megmarad. Emlékszem Oláh Miklós esztergomi érsek tudósítására, melyet a jeles Rotterdami Erasmusnak írt közel hatvan éve.²³ Rég volt, de érvényes ma is. *A török hatalmas ellenség, ereje főképp gyorsaságában áll. Míg a királyok készülődnek, képes lenne az egész német birodalmat tűzzel-vassal elpusztítani. Nagyon félek, a jóslat a fejedelmek viszályai és nemtörődömsége miatt a mi korunkban valósul meg. Azáltal, hogy a pogány egészen Kölnig jut, és ott kell leküzdeni. Reménykedtünk, hogy a császár és a német rendek a birodalmi tanácskozáson mindazon dolgok fölött határoznak, melyek az oszmánok Magyarországról való kiűzéséhez szükségesek. De egészen máshogy történt.*

Nádasdy ráncba gyúrta kopaszodó homlokát, és várta, hogy a másik feleljen, de Iccésnek a mondottakhoz nem volt hozzátenni valója. Az egész napos ügésben elfáradt, a pusztítás kielégítette, s már csak arra vágyott, hogy a táborban elvackolja magát. A várúr nem tartóztatta. Föltápáskodtak, a hadnagy biccentve elvonult, Nádasdy berendelte az apródot, és levétette a páncélját. Gondolta, megmosdik, hogy füstszaga és kormos ábrázata ne riogassa Erzsébetet, végül legyintett, és eldobogott az ágyasházba.

Az asszony illatos viaszgyertyát égetett, nyaka-válla gyöngyházként ragyogott, dióbarna haját kibontotta, s az is látszott, a paplan alatt meztelen. Az ura így szereti. Volt, hogy egy mozdulattal fölrántotta a szoknyáját, s letépte az ingét, de legtöbbször megkövetelte, hogy Erzsébet pucéran várakozzon.

Az ágyhoz lépett, sebesen kifűzte a nadrágját, és csizmástul a felesége mellé zökkent.

Amaz Ferenc úr beszámolóját tágra nyílt szemmel hallgatta. A gyújtogatás, a véres részletek s a karóba húzás kettejük vágyát addig gerjesztette, míg nem bírtak magukkal, és egymásnak estek. A dühödt szeretkezés feloldotta Erzsébet gátlásait s a férje indulatát, végül Nádasdy sóhajtva elernyed, súlyos testét odább gurította, és elégedetten meredt maga elé. Kezdődhetett az ágyi társalgás. A nő elsősorban arra volt kíváncsi, mit szól a török, hogy az ura képes volt három magas rangú parancsnokát karóba vonatni? Az ilyeneket kiváltják vagy kicserélik, a nyársat a közembereknek tartogatják, már csak azért is, mert az efféle büntetés megalázó és minden másnál gyötrelmesebb.

– Édes lelkem – felelte Nádasdy –, teszek rá. A budai pasa majd panaszos levelet ír Bécsbe, a főherceg rám pirít, én meg közlöm, a pogány három falusi előljárót húzatott karóba. Pusztá gyanú alapján. A pasa szóhasználatát jól ösmerem. Majd imígyen dühöng: *Mely dolog az végházakban eddig nem történt vala, hogy az szolgáló rendet parasztok miatt karóba veressék!* Épp ideje volt. Nincs kivétel. Csak azt sajnálom, hogy két odabasival meg a fejevári khiájával muszáj volt beérni. A maga idején rátóti Gyulaffy László tucatszám húzatta nyársba vagy

ásatta földre a törököt. Nem nézte, ki fia-borja. No, aludjunk, édes lelkem. Nyugodalmat jóéjszakát kívánok.

FERENC ÚR A MÁSNAP DÉLELŐTTÖT levelek olvasgatásával töltötte. Bőven volt behozni valója, nemcsak főispánként és a dunántúli nemesség vezéréként, a korrespondáló²⁴ főrendek tudósítójaként is. Először Illésházy István írását forgatta nem csekély élvezettel. A dúsgazdag báró – ismerve Nádasdy vonzódását a lírához – Sylvester János²⁵ „Elégia a török ellen indítandó háború” című latin poémájával kezdte:

*Ismeretes, hogy Róma vezérei meghasonulva
harc nélkül tették volt le a fegyverüket
Istent, embert, szerződést nem tisztel a kontyos,
véle alig lehet kötni megállapodást.
Hát az erő kell: győzni erővel erőt, a leromlott
ország várja nagyon támogatásokat.
Akkor az Isten is ott lesz, s bátor fáradozástok
fényes eredménnyel majd betetőzi kegye.*

A várúr az idézetet fölöttébb szívesen olvasta, nemcsak a tanulság végett, hanem azért is, mert Sylvester a szép emlékü Tamás nádor sárvári nyomdáját vezette, onnan került a bécsi univerzitásra. Illésházy egy dühödt közléssel folytatta: *A Habsburg azt akarja, hogy nemzetünket kivágják, országunkat eltöröljék, királyságunkat provinciává és Ausztria örökségévé tegyék.* Ha az udvarhú báró így látja, mit gondolhatnak mások? Nádasdy érzekelte az erős túlzást, de a folytatással maradéktalanul egyetértett: *A török nem szenved társat, sem urat, sem nemes embert, bizonyoságot teszen errül az ő egész birodalma.*

A választ alaposan megfontolva írásba fogott. Diktálhatott volna, de bizalmas sorait a deákkal se szívesen osztotta meg. Az óvatosság vérévé vált olyannyira, hogy iratait hét lakatra zárta, a válaszokat pedig katonai kísérettel küldte szét. Okosan és tisztán látóan fogalmazott, kezdve azzal: a török a viszonyokat helyesen méri föl. A tarka Habsburg-állam és a megosztott német fejedelemségek az oszmán előretörést csupán erejük egy részével akadályozzák. A hóbortos császár a nyílt háborútól irtózik. A jeles stratégia Schwendi Lázárnak a hadsereg hiányosságait illetően igaza van. S akkor szó se essék a magyar rendek vitáiról, az ország hanyatlásáról és a fogyatkozó anyagi erőkről. Ám a főurak és a végvári katonák hetvenkedése, a részeg szitkozódás, a „plundrás német” gyalázása jócskán megtéveszti a törököt. A nemesség józanabb fele nagyon is tisztában van azzal, hogy a Német-római Birodalom támogatását nem nélkülözheti. Két óriás feszül össze, s kettejük közt a magyarság bizony fölmorzsolódhat.

24 levelező

25 szül. 1504 körül, humanista költő, az első magyar nyelvtan szerkesztője

Ferenc úr saját kémeire támaszkodva a báróval azt is közölte, hány török jutott adománylevélhez pusztán azért, mert Nadazsdi-ogluval szembeszállt. Musztafa Ali a váci járásban ötezer akcse²⁶ értékű tímárbirtokot, Abdullah fia Rizván háromezer, Abdullah-oglu Szelim hatezeröttszáz, Diváne Ibrahim hat-ezer pénzzel felérő földet kapott.

A jutalmak Ferenc úr hiúságának ugyan jólestek, de levelében nem ezért tett említést róluk, hanem hogy a keseredett szívű Illésházyt bátorítsa. Ha a töröknek ennyit ér, hogy a bégek fölveszik vele a harcot, a készülő háborúnak nagyon is van értelme. Uraimék túl soká tartottak az oszmán hatalomtól, s bíztak külső támogatásban, noha ismeretes: segíts magadon, az Isten is megsegít. Sztambul már nem az a félelmetes erő, mely a népeket akár néhány esztendeje is rettegésben tartotta. Sorra fölveszik a harcot, és ahol tehetik, a hódítóba marnak. A pogány az országot még harapdálja, de pár foga már kihullott.

Ebben a szellemben irkált egész délelőtt. Nem sajnálta a fáradságot, hogy majd mindegyik levelébe másolja Balassa Bálint nemrég kézhez vett költeményét,²⁷ olyannyira biztatónak vélte. A szöveg mindent elmondott, amit Ferenc úr közölni akart. A szerény cím: „Egy katonaének”, és a kifejező sorok az ő szívét is megdobogtatták. Már-már sajnálta, hogy a verseléssel maga sose próbálkozott, legföljebb csodálta, hogy a literátusok mire képesek.

*Vitézek, mi lehet e széles föld felett szebb dolog az végeknél?
Holott kikeletkor a sok szép madár szól, kivel ember ugyan él,
Mező jó illatot, az ég szép harmatot ad, ki kedves mindennél.*

*Ellenség hírére vitézeknek szíve gyakorta ott felbuzdul,
Sőt azon kívül is, csak jó kedvéből is vitéz próbálni indul.
Holott sebesedik, öl, fog, vitézkedik, homlokán vér lecsordul.*

Pár szakaszt kihagyott a csattanós tanulság végett.

Gondolta, jobb, ha a lényegre szorítkozik:

*A jó hírért, névért, a szép tisztességért ők mindent hátra hadnak,
Emberségről példát, vitézségről formát mindeneknek ők adnak,
Midőn mint jó sólymok, mezőn széjjel járnak, vagdalkoznak, futtatnak...*

*A nagy széles mező, s a szép liget, erdő sétáló palotájuk,
Az utaknak lese, kemény harcok helye tanuló oskolájuk
Csatán való éhség, szomjúság s nagy hévség, fáradság multságuk.*

Bátortalan kaparászás hallatszott. Nádasdy bosszúsan felüvöltött: – Bújj be!

26 török ezüstpénz

27 1588–89 körül

Az asszony magát mórrikálva az urához lépett, s az iratokra pillantott. A sorok különösebben nem lepték meg, de kedve támadt évődni.

– Nagyságod ábrázata kormos, keze véres, ám ugyanazon ujjakkal poémát körmöl.

– Lelkecském. A mi bolondos Bálintunk az élő tanúság: harcolni-verselni egyaránt lehet. A lantos is penget virágéneket, vitézi elbeszélést, táncmuzsikát. Mikor minek van ideje. Most épp a buzdításnak.

– Nagyságodat ugyan nem kell buzdítani! Sem a mezőn, sem az ágyban!

Amaz hangosan fölnevetett. Imádta Erzsébetben, hogy mindig megtalálja a helyzethez illő szavakat. Az asszony a várúr ölébe fészkelte, megcirógatta, lehelletnyit a fülébe csókolt, és megmozgatta a tomporát. Férje más esetben cipelte volna az ágyba, vagy dönti a padlatra, ám ezúttal végezni akart a levelezéssel. Végül meggondolta magát. Fenébe a papirosokkal. A napfény beszökött a tékába, az istállók felől friss szénaillat szállt. Ferenc úr élvezettel szimatolt a levegőbe, s ugyanúgy Erzsébet jószagú hajába-bőrébe. Bár ezúttal se volt ellene a szerelmi csatározás, úgy döntött, jobb, ha kilovagolnak solymászni. A mocsárból oda halló cserregés, a kacsák hápogása, a szürkegém jellegzetes rikoltása s a felhőkben kavargó vadlibák meghozták a kedvét. Rég nem vadászott. Asszonya sem, holott élvezi, mi több, ért hozzá.

Berendelte az apródot és kiosztotta a parancsokat. Öt lovat járassanak, tegyék föl Erzsébet kancájára a női nyeret, a szálláson készítsék az Oguz nevű kerescsensólymot, és rendeljenek egy ladikos pákászt a nádas szélére. Az apród pattant, a házaspár elvonult, hogy kettejüket a cselédek alkalmas gúnyába öltöztessék. Ferenc úr csak a vadászését és az íját vitte. Nincs szükség rá, de hátha lenyilaz egy kócsagot. A toll illene a sisakjára, mert a régi megereszkedett s a lángokban meg is pörkölődött.

Végül két apród és a solymász kíséretében ellovagoltak.

A levegő szikrázott, a sás harsogó zölden hajladozott, a nap csaknem delelőre ért. Szemkápráztató volt nézni a csillámló vizet, a part mentén gyűrűző hullámokat és a közeledő pákászt. Az a dolga, hogy a szapuval²⁸ csapkodjon, míg a szárnyasok fölrebbennek. Ferenc úr a sólymot átengedte Erzsébetnek, az asszony kesztyűs öklére ültette, és levette a sapkáját. Innen kezdve a siker azon múlt, képes-e a madarat jókor elengedni. Oguz kiválasztja az áldozatot, fölé száll, s mint zuhanó kő levágja. Így is lett. Kinézett magának egy zöldnyakú récét, nyilallva rácsapott, és úgy elkaszálta, mint sarló a zsenge füvet, majd lassú csapásokkal visszaszállt. A vadászat addig folytatódott, míg a pákász nem győzte a zsákmányt összeszedni, végül az apródok zsinórra fűzték, s ahogy illik, a hölgy nyergére akasztották.

Nádasdy fölfedezett egy testes nagykócsagot, de a madárnak a kavarodásban sikerült elmenekülnie. Túl magasan szállt ahhoz, hogy lenyilazza, a sólyom épségét se merte kockáztatni, így hát beérte a kacsákkal és azzal, hogy Erzsébet

a vadászatot gyerekes örömmel élvezte. A szárazulatok mocsári tölgyei, a le-
gelésző gulya, a szántók és a szélfogó sövények olyan békét sugalltak, mintha
a táj a háborút hírből sem ismerné. Visszakocogtak, az ebédhez ruhát váltottak,
és elballagtak a nagyterembe. Az asztalnál cselédek hada sürgölődött éppúgy,
mintha két-három tucat vendégre terítenének. A várúr, ha tehette, adott a for-
maságokra és arra, hogy Erzsébet méltóságához illően érezze magát. Egy Báthory
mellett pingáló, illatosító, öltöztető, társalkodó cselédek, muzsikusok és ud-
varoncok sürgölődnek, bár utóbbiakat az ura sehogyse szívleli. Férfiembernek
az a dolga, hogy hadakozzon vagy művelődjön, és lelkésszé, tanítóvá, gazda-
tisztté, jó esetben literátussá váljon. Utálta a széptevést és az alságos bókokat.
– Kinek nincs dolga, szerezzen –, szokta mondogatni, így aztán Sárvárt nem
epedeztek üresfejű apródok, és nem támasztották tétlen az ajtófélfát. A hozzá
szegődő nemesifjakkal lovat ápoltatott és fegyvergyakorlatokat végeztetett, az
alkalmasakat rászorította az írás-olvasásra és a latin nyelv elsajátítására, hogy
helytálljanak idegenben is. Egyetlen bánata: az igazán talantumosok Német-
újvárra, Batthyányhoz mennek, vagy Pálffy Miklós környezetében próbálnak
érvényesülni. Ám a legkeményebbek beállnak egy végvárba, mint a verselést
próbálgató suhanc, Wathay Ferenc.

Évés közben a pingált mennyezetet nézegette, mintha először látná. Csupa
harci és vadászjelenet ragyogó színekkel festve, aprólékosan és gazdagon.
A talján piktort a kifinomult ízlésű Batthyány Boldi ajánlotta. A freskókról eszé-
be jutott egy találós kérdés. Erzsébetre pillantott és mosolyogva rákérdezett:

– Édes lelkem, tudod-e, miért malteros a szentek háta?

– Ugyan miért?

– Mert mindenik a pápista templomok falára van festve.

Az asszony boldogan föl kacagott. Többek közt ezt szerette az urában: hogy
a legváratlanabb pillanatokban képes megnevetetni. Ehhez azonban jóllakott-
ság, meghittség és nagy-nagy bizalom kell. Ferenc úr ritkán veszi a fáradságot,
hogy elsüssön egy tréfát. Komor ábrázatára nézve barátai is azt gondolják, két
dologban leli örömét: a csatározásban és tekintélyes auktorok olvasgatásában.

Az eszes Báthory Erzsébet tudta, férje mekkora kincs. Még a gondosan nevelt
zászlósurak közt is legföljebb Batthyány, Pálffy, Zrínyi és Illésházy fogható hoz-
zá, ám azoknál színesebb egyéniség. Meglehet, vélekedését a hitvesi szeretet
s az örökös ágyi készültség sugallja, de Ferenc hol szórakoztató, hol kíméletlen
gesztusai sokféleségét bőven alátámasztják. Még el sem halt a nevetés, homlo-
ka máris elborult, ám az asszony a sebes hangulatváltozást ezúttal nem tudta
követni.

– Mi bántja nagyságod?

– A sólyom mutatványa. Remekelt, de csak récékkel küzdött. Nem ellenfelek.

– Mit várt a madártól? Tette a dolgát.

– A magunk módján mink is sólymok volnánk. Belekapunk a törökbe, levág-
juk, az meg visszavág. Egy ideje állandóan Mózes második könyve XXI. fejeze-
tére gondolok. Azt írta: *Ha veszedelem történik, életet életért adj. Szemet szemért,*

fogat fogért, kezét kézéért, lábat lábért. Noha az alkalmi megtorlás nem megoldás. Nem mondhatunk le róla, de kevés.

– Ha nagyságodon múlna...

– Édes lelkem. Rátóti Gyulaffy László élete javarészt arra tette föl, hogy irtsa a pogányt. Végül kénytelen volt eltávozni Erdélybe. Én maradok. Kérdés, tudok-e nála többet elérni?

– Mit tervez mostanság?

Nádasdy fölemelte súlyos testét. Menni készült, hogy a levelezést befejezze, de a válasszal nem akart adós maradni. Asszonyát ijesztgetni sem állt szándékában, végül csak kibökte:

– Kacorlagnál meghalt egy legényem. Serdülő ifjú volt. Mintha a saját fiunkat vesztettem volna el. Lelőtte egy janicsár. Ha az a fajzat a szemem elé kerül, százszoros bosszút veszek rajtuk.

FERENC ÚR nemcsak a délutánt, késő éjszakába nyúlóan az estét is levelezéssel töltötte. Ilyen alkalmakkor Erzsébet se merte háborgatni, csak egy jobbágyból inassá vedlett vénség, ki a nádorfit kölyökkora óta ismerte, és tudta, mennyire komolyan veszi a feladatát, akár embereiről, akár az urak meggyőzéséről és hadba hívásukról van szó. Ennek köszönhette pilises homlokát s a tömött szakállát mákozó ősz szálakat. Már ifjan érett férfit mutatott, ami jócskán gyarapította a tekintélyét.

Az öreg éjféltajt összeszedte a bátorságát, és rákérdezett:

– Mikor végez, nagyjóuram?

– Semmikor ebben az életben.

Az inast egy intéssel elbocsájtotta, föltápászkodott, és megropogtatta a derekát, majd hunyorogva visszatelepedett. Még két levelet akart megírni: egyet a Vas vármegyei rendeknek, egyet Pálffy Miklósnak. Az is fölmerült benne, hívhatja udvari lelkészét, Magyar Istvánt,²⁹ ki éjszaka fogalmazza nevezetes hitvitázó iratait, mint a legtöbb prédikátor. Ferenc úr úgy vélte, jó, ha megörvendeztetni a hírrel, miszerint birtokairól elúzi a kálvinistákat. Könnyebbség Magyarinak s a lutheránus írástudóknak egyaránt. Végül úgy döntött, ráér. A behívó parancs és Pálffy tájékoztatása sürgősebb. Újra nekilátott, noha káprázó szemével alig bírta egymás alá róni a sorokat.

29 1565–1605 lutheránus hittudós, műfordító, irodalmár